

NAORUŽANI NAROD U PREDMARKSOVOJ DRUŠTVENOJ MISLI

Čovekovo razmišljanje o vojništvu¹ je svakako veoma staro. Prvobitni oblik tog razmišljanja pojavio se u obliku mitova, legendi, najstarijih verskih knjiga i zakonika i zadire u same začetke čovekovog usmenog i pismenog razmišljanja u svim delovima sveta. Dublje misli o tome kako da najbolje vode vojne poslove, međutim, ne nailazimo svuda. Za postojanje takve misli bilo je nužno da države dostignu određenu razvojnu razinu, da imaju prilično izdvojenu vojnu delatnost, odgovarajuća iskustva i misaone tradicije. Zato tu misao nalazimo u društvima na već dosta visokom stepenu društvene podele rada, koja su imala uobličenu vojsku i sloj intelektualaca (letopisaca, mudraca, filozofa itd.). Za razvoj društvene misli o vojsci bila je i još je i danas potrebna određena sloboda uverenja u trpeljivost prema društvenoj kritici.

Iako su najstarija tela društvenih nauka o vojsci nastala još u VI stoleću pre naše ere u Kini, zanimljive rasprave o naoružanom narodu najpre susrećemo u staroj Grčkoj i Rimu. Više demokratski uređenih grčkih državnica — polisa, a takođe Rim u doba republike izgradili su svoje oružane snage na načelu obaveze i prava svih (ili većine) fizički i psihički sposobnih građana da služe u vojsci. To su bila načela neprofesionalne vojne milicije koja su u robovlasničkim državama važila samo za slobodne građane-muškarce, i ne za robove, doseljenike-strance a u nekim razdobljima i za slobodne siromahe. Suprotno takvom uređenju, tadašnje monarhije, oligarhije i druge nedemokratski uređene države imale su stalne profesionalne ili najamne armije. Tu povezanost značaja političkog uređenja i organizacije oružanih snaga primetio je još veliki grčki mislilac Aristotel («Politika»).

¹ Pojmom vojništvo označavam sve što je povezano sa pojavom rata i oružane sile. F. Engels je taj zbir označavao latinskom reči »militaria« (Pismo Vajdemajeru od 11. VI 1851).

Još u tim vremenima je društveno-politička borba između pristalica neprofesionalne milicije i stalne profesionalne armije *načelno* odražavala podelu između pristalica i protivnika (klasno ograničene) demokratije. Osnovno suprotstavljanje naoružavanju i vojnom uvežbavanju svih sposobnih građana (a kamoli robova) proizlazilo je iz nepoverenja prema narodu, posebno njegovim siromašnim slojevima. Ideal svestrano razvijenog građanina, koji deo svog slobodnog vremena posvećuje vojnim vežbama i službi, te istovremeno učestvuje u odlučivanju o značajnim problemima društva, mogao se ostvariti samo u demokratskom političkom uređenju.

Najdosledniju i do današnjeg dana aktuelnu kritiku takvih demokratskih zamisli dao je veliki grčki mislilac i Aristotelov učitelj Platon, u VI stoleću (p.n.e.). Preveden na naš današnji jezik njegov glavni argument je bio da društvena podela rada i razvoj vojne veštine iziskuju postojanje profesionalne armije. U svojoj knjizi »Država« je zapisao: »Ništa nije značajnije od toga da vojnik dobro obavlja svoj posao. Je li ratovanje takva veština, koju može naučiti neko ko je vojnik i istovremeno stočar, obučar ili kakav drugi zanatlija? ... Kako će u samo jednom danu postati dobar vojnik onaj, koji će odjedanput zgrabiti štit ili kakvo drugo oružje? ... Kada je isti čovek istovremeno trgovac, zakonodavac i vojnik... takva izmena i mešanje u poslove jedan drugog uništiće državu«. U svojoj zamišljenoj idealnoj državi Platon je zacrtao vojsku kao elitnu skupinu, koja asketski živi i prekaljuje se odvojeno od društva, te pomaže vladarima (»Država«). Iz antičkog sveta nije sačuvalo nijedno veće delo koje bi navodilo suprotne argumente. O tim raspravama znamo pak iz knjige poznatog rimskog vojnog pisca i kompilatora Vegetiusa (IV vek p.n.e.).²

Stara demokratska misao o građaninu-vojniku je preživela propast antičkog sveta. Posle dugih stoleća, u srednjem veku se slična misaonost takođe javlja u zapadnoj Evropi. Više evropskih mislilaca od XIII do XVI stoleća zalagalo se za opštu vojnu obavezu svih građana i njihovo stalno uvežbavanje. Ove ideje je čak podržavao i jedan papa — Pije II. Najznačajniji među tim misliocima bio je politički teoretičar iz Firence Nikolo Makiaveli (Niccolo Machiavelli). Na evropsku misao tog vremena nedvosmisleno je snažno uticalo ponovno otkriće misaonog bogatstva stare Grčke i Rima. Međutim, taj uticaj ne bi bio toliko jak, kada misli antičkih mislilaca ne bi odgovarale potrebama novog vremena.

Već u ranom srednjem veku su brojne male države zapadne i južne Evrope imale milicijske oružane snage. Te armije, u kojima

² Flavius Vegetius Renatus — »Epitome Rie Militaris«.

su, načelno, morali služiti svi građani, razvile su se najčešće u srednjevekovnim trgovačkim republikama. Milicijsku vojsku je imao do XIV veka naš Dubrovnik. Stalne armije te male državnice dugo nisu mogle sebi priuštiti. Srednjevekovne republike često nisu imale prave feudalne gospodare i zato se u njima profesionalna armija nije mogla osamostaliti kao oruđe feudalnog ugnjetavanja. A to je odgovalo interesima mladog evropskog građanstva. Do XV stoleća se više takvih trgovačkih republika jako obogatilo, a istovremeno su se u njima pojavile oštre klasne protivrečnosti. U takvim društvenim uslovima, a i zbog razvoja vojne tehnike, milicijske armije su počele brzo propadati i zamenili su ih profesionalnim plaćenim armijama. U tim armijama su našli zapošljenje najamnici iz tuđih, većinom siromašnih evropskih država. Najamne vojske su se pokazale bolje izvežbane i tehnički spremne od milicijskih jedinica tkača, obučara, krojača itd. Na drugoj strani, pak, čete stranih najamnika su bile veoma nepouzđane i opasne za svoje gospodare. I na bojnom polju strani plaćenici su se pokazali slabijim od stalnih armija tadašnjih feudalno-apsolutističkih velesila Španije i Francuske. Prvo suočenje s tim opasnostima je među mladim italijanskim građanstvom unelo strah. Najbolje ga je izrazio u spisima »Vladar« i »O vojnoj veštini« N. Makiaveli. Ubeđivao je svoje savremenike da se »vrate« ka neprofesionalnoj miliciji starog dobrog Rima i da pri tome uče od Švajcaraca i Nemaca.

Uistinu, milicijski sistem u Evropi se najbolje očuvao i razvio u tada veoma siromašnim švajcarskim kantonima (republikama). Te državnice brdskih seljaka, zanatlija i trgovaca iznutra su bile malo raslojene i zauzimale su strateški veoma značajne prelaze preko Alpa. Tvrđokorno su se suprotstavljali pokušajima feudalaca, pre svega Habzburgovaca, da ih porobe, a i sami su pljačkali susedne bogatije krajeve. U toj dugotrajnoj borbi Švajcarci su tako dobro izvežbali i tehnički razvili seljačku miliciju da je postala jedna od najjačih armija tadašnje Evrope. Suprotno drugim milicijskim armijama, Švajcarci su aktivno doprineli razvoju vojne tehnike i naoružanja pešadije, te su svojim uslovima takođe prilagodili taktiku i strategiju³. Nakon pobeda nad feudalnom austrijskom armijom demokratski uređena i jevtina švajcarska milicija je postala primer za deo mladog evropskog građanstva. Ovaj društveni sloj se u svom dizanju sukobio sa apsolutizmom, kojeg je iznutra i spolja branila plaćena stalna armija. Ta vojska je bila stub feudalne reakcije, na-

³ To nisu postigli hrvatski i slovenački seljački puntari i njihova milicija je doživela poraze u borbi sa profesionalnim četama najamnika i poluprofesionalnim jedinicama »graničara« i uskoka.

silja i neodgovornog militarizma. Često je vodila besciljne ratove, koji su kočili privredni i društveni razvitak. Zbog toga su građanske protivfeudalne revolucije, u kojima su učestvovali široki narodni slojevi, bile usmerene takođe protiv te skupe ustanove i militarizma koji je izražavala.

To stanovište najoštrije su zastupale vođe dveju uspehli građanskih revolucija 18. stoleća — američke i velike francuske revolucije. Neki radikalni američki revolucionari, među kojima i Dž. Medison (J. Medison), bili su protiv veće stalne armije jer: (1) opasna je za lične slobode; (2) ugrožava svako demokratsko uređenje društva; (3) koči privredni napredak; i (4) neprekidno ugrožava svet-ski mir, jer se takmiči sa drugim armijama i rađa militarizam kod kuće. Zalagali su se za strogu odbrambenu miliciju, za sistem »naoružanog naroda«.⁴

Tvrdili su da je odbrana, isto kao i učestvovanje na izborima, dužnost svakog građanina. Demokratska država mora, takođe, imati demokratsku, nehijerarhijsku i decentralizovanu vojsku. Demokratskičnost oružane sile trebalo bi obezbeđivati putem: izbora oficira, minimalne razlike između starešina i vojnika, demokratske ideologije i oslanjanja, pre svega, na svest i uverenje pojedinca, a ne na slepu disciplinu. Ukratko rečeno, za očuvanje demokratije je nužno da su društvo i njegove oružane snage organizovani na slične ili barem na spojive načine. Oružane snage treba takođe da izvršavaju društveno korisne nevojne zadatke i da se ne mešaju u »politiku« građanskog društva (»Federalist«).

Konzervativnije vođe američke revolucije, najglasniji A. Hamilton, istupali su pak sa programom po kojem bi, pored milicije, imali manju, ali dobro naoružanu i izvežbanu profesionalnu (operativnu) armiju, pod čvrstim civilnim nadzorom. Svoje stavove Hamilton je potkrepljivao uglavnom slabim iskustvima milicije u američkom oslobodilačkom ratu. Milicijske jedinice su neefikasne izvan svojih užih područja i za sprečavanje neprijateljskih napada; potrebno im je dosta vremena za mobilizaciju, te nisu osposobljene za ugušivanje unutrašnjih ustanaka i za vođenje ekspanzionističke politike. Hamilton je, takođe, ponovio stari Platonov argument: savremena vojna veština traži celog čoveka, to jest profesionalnog vojnika.

Politički sukob dva opisana pristupa — radikalnog i konzervativnog — izrazio se u tekstu američkog ustava. Po ustavu je pobe-

⁴ Taj izraz su upotrebljavali još u ono vreme, međutim, imao je drukčiju klasnu sadržinu nego danas.

dio koncept milicijske decentralizovane vojske. Kao koncesija suprotnom stanovištu jedino su ovlastili savezni parlament da, u slučaju vojne opasnosti, stvori stalnu vojsku. Od stalne armije su zadržali samo 80 čuvara vojnih skladišta i nekoliko oficira. Ovo je bilo moguće zbog nepostojanja ozbiljne spoljne opasnosti.

Francuska građanska revolucija je takođe nastupala sa svojim programom revolucionarne neprofesionalne milicijske vojske. Francuskim revolucionarima su bila poznatija švajcarska iskustva, pored ostalog i zato što su dvojica njenih uticajnih mislilaca Ž. Ž. Ruso (Rousseau) i Ž. P. Mara (Marat), po rođenju bili Švajcarci. Francuska građanska revolucija, pored toga, odvijala se u drukčijim klasnim i vojno zaoštrenijim okolnostima, nego američka.

Zato u tekstovima ideologije francuske revolucije ne nalazimo zahteva za jednostranim ukidanjem stalne armije. Takvo stanje će biti moguće tek u dosta udaljenom »carstvu slobode«, kada revolucija uništi tirane i oslobodi evropske narode ugnjetavanja. Umesto odbrambenog pacifizma francuski revolucionari su zastupali revolucionarno-mesijanska stanovišta. U francuskih revolucionara nema ni traga anglosaškog liberalnog legalizma. Nisu imali nikakvih iluzija o nekakvoj apolitičnoj oružanoj sili. Armija je morala biti oružje u rukama revolucionarne vlasti, zato vlast nije mogla trpeti sebi suprotne stavove unutar armije.

Marâ je još u predrevolucionarnom vrenju predlagao da Francuska ima stalnu vojsku od 60.000 ljudi i narodnu miliciju od najmanje 200.000 ljudi⁵. Država neka se odrekne ratova izvan svoje teritorije, a njeni građani neka vežbaju sa oružjem nedeljama i praznicima. Država bi pripadnicima milicije davala oružje i trećinu vojničke plate. Oficire bi birali sami pripadnici milicije (»Ustav ili nacrt dokumenta čovekovih prava«, 1789).

Posle svoje pobede francuski revolucionari su nasledili stalnu kraljevu armiju, u kojoj je bilo mnogo neprijateljski raspoloženih oficira — aristokrata. Pretio im je vojni napad armija prestrašenih evropskih vladara. O tome kako najbolje organizovati oružane snage revolucije prilično su se razilazili vodeći ideolozi radikalnih struja — Babef (Babeuf), Ž. P. Marâ, M. Robespjer (Robespierre) i Sen-Žist (Saint Just).

Vođa jakobinaca M. Robespjer je predlagao da se oružane snage sastoje iz dva dela: (1), linijske (operativne, stalne) armije za ratovanje izvan države i, (2), dobrovoljačke nacionalne garde (milicije) koja bi branila slobodu od stranih i domaćih neprijatelja. Stalna

⁵ Francuska je tada imala oko 25 miliona stanovnika.

vojska bi bila organizovana na teritorijalno-regionalnoj osnovi, imala bi neprofesionalne oficire i slobodniju disciplinu. U nju se mogu upisati svi građani sa stalnim prebivalištem (što bi isključilo lumpenproletarijat). Robespjer je, isto kao i Marâ, bio protiv opšte vojne obaveze i feudalne milicije koja je vremenom postala rezerva stalne kraljevske armije (govori u Nacionalnoj skupštini 28. I i 27. IV 1791).

Međutim, zamisli francuskih revolucionara o pretežno milicijskoj organizaciji oružanih snaga nikada se nisu dosledno ostvarile. Preteća spoljna opasnost je prisilila republiku da je od februara 1793. uvela novu organizaciju armije. Ova organizacija je bila kompromis između demokratskih ideala i neodloživih potreba narodne odbrane. U novim jedinicama (»polubrigadama«) udružili su se bataljoni bivše stalne armije sa bataljonima dobrovoljačke nacionalne garde (milicije). Nešto kasnije su uveli opštu vojnu obavezu. Unutar nove armije kombinovali su osobine hijerarhijske armije sa sistemom demokratskih izbora dve trećine oficira. U vojnodelegatskom sistemu su vojnici mogli opozvati oficire u koje nisu imali poverenja. Ovlašćenja oficira su ograničavali komiteti vojnika. U pogledu izbora oficira bilo je kolebanja i među levim jakobincima, a desnica se tome oštro suprotstavljala. Na predlog Sent-Žista su naknadno ograničili izbor oficira samo na razine čete i bataljona. U revolucionarnoj armiji su takođe uveli položaj političkih oficira — prethodnika budućih političkih komesara. Bez obzira na vojne uspehe nove armije, sve te revolucionarne demokratske promene se nisu dugo održale.

Skoro svuda se građansko društvo odreklo idejnog revolucionarno-demokratskog nasleđa kada je van svakih sumnji srušilo feudalni apsolutizam i osiguralo svoju vlast. Na takvoj podlozi je buržoazija stvorila *svoje* stalne armije koje su postale jemstvo njene vlasti. Do tog odricanja je nabrže došlo u Francuskoj i Italiji, a znatno sporije se odvijalo u SAD. Ostaci građansko-revolucionarnog sistema su se u oružanim snagama te velesile sačuvali u ustanovi »nacionalne garde«. U svojem najčistijem obliku se građansko izdanje »naoružanog naroda« održalo i razvilo u posebnim klasnim i geopolitičkim okolnostima Švajcarske, dok značajne elemente tog tipa vojnog organizovanja imaju danas oružane snage Švedske i Izraela.

Ovaj letimični pregled pokazuje da društvena misao o naoružanom narodu ima najmanje dveipohiljaditu istoriju. Ta misao se javlja u razdobljima kada su to uslovljavale društvene potrebe i takođe mogućnost njenog ostvarenja. Misao o naoružanom narodu je uvek odražavala društvene sukobe između naprednih i nazadnih političkih tokova. Iako je većinom bila izraz demokratskih težnji, ta misao je uvek bila klasno obojena i ograničena. Njeno pravo istorijsko ostvarenje postalo je dostižno tek kada ju je preuzela klasa koja je sebi postavila cilj — osloboditi celo društvo. Takvu viziju je zacrtao K. Marks.